НАЦІОНАЛЬНІ ЧАСТИНИ В РОСІЙСЬКІЙ АРМІЇ ЧАСІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

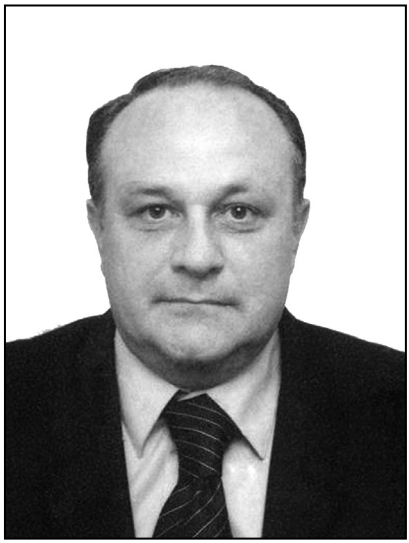

Юрій КАЛІБЕРДА,
кандидат історичних наук, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін ДФ ВМУРоЛ «Україна», м. Дніпропетровськ

Каліберда Юрій. *Національні частини в російській армії часів Першої світової війни на території України.*

У статті розглядається історія створення і бойовий шлях національних військових формувань російської армії, які у 1914-1918 рр. воювали на території України.

Ключові слова: *Перша світова війна, Чеська Дружина, Пулавський легіон, 1-й Мусульманський корпус, Дика дивізія, Сербський добровольчий корпус.*

Калиберда Юрий*. Национальные части в российской армии в годы Первой мировой войны на территории Украины.*

В статье рассматривается история создания и боевой путь национальных военных формирований российской армии, которые в 1914-1918 гг. воевали на территории Украины.

Ключевые слова*: Первая мировая война 1914-1918 рр., Чешская Дружина, Пулавский легион, 1-й Мусульманский корпус, Дикая дивизия, Сербский добровольческий корпус.*

Kalyberda J*. National military units of the Russian army, which fought on Ukraine.*

The article discusses the history of creation and battle your way of national military units of the Russian army, which in 1914-1918 fought on Ukraine.

Keywords: *First World War 1914-1918, Czech squad, Pulavsky Legion, 1-st Muslim Corps, Wild Division, Serbian Volunteer Corps.*

Гостра нестача людських ресурсів під час Першої світової війни (1914-1918 рр.) примусила військові міністерства ворогуючих країн приступити до формування військових частин за національною ознакою.

Не винятком у цьому процесі була і багатонаціональна Російська імперія, у складі Збройних сил якої російським військовим керівництвом були створені чисельні національні військові формування, які брали активну участь у воєнних діях проти армій країн Четверного союзу.

Так, упродовж 1914–1917 років на території імперії відбувалося формування чехословацьких, сербських, латиських, польських військових частин.

Після Лютневої революції 1917 року цей процес значно пожвавився. Розпочалося створення національних військових формувань з українців, молдаван, білорусів, литовців, естонців, представників кавказьких народів та мусульман.

Історія значної частини цих військових утворювань була пов'язана з територією України, через яку проходили Південно-Західний та Румунський фронти Першої світової війни.

Історія національних військових формувань російської армії у 1914-1918 роках знайшла своє висвітлення на сторінках досліджень вітчизняних та російських істориків – В. Голубка, А. Папакіна, М. Подпрятова, Г. Савченка, Б. Татарова, Я. Тинченка, С. Шульги [3; 7-11; 12; 15; 17; 18-19; 26] та ін.

Ознайомлення з масивом історичної літератури з цієї проблеми дозволяє автору статті стверджувати, що територія України значною мірою була пов'язана з тогочасною історією слав'янських (чехословацьких, сербських та польських), а також мусульманських військових формувань російської армії означеного періоду. Розглянемо більш детально сторінки їх бойового шляху.

Початок Першої світової війни привів до активізації чеського і словацького національно-державницького руху, прихильники якого прагнули до самостійності слов'янських територій, що входили до складу Австро-Угорської імперії. Відображенням цих устремлінь серед численних чеських іммігрантів, які проживали в Росії, стали демонстрації на знак лояльності до Росії і Сербії, організовані в перші ж дні війни в ряді міст Росії.

25 липня 1914 року, в день офіційного оголошення війни, Чеський національний комітет (ЧНК), який об'єднував чехів-колоністів в Російській імперії, прийняв звернення до імператора Миколи II з проханням організації чеських легіонів у складі російської армії.

Рішення про створення чеських добровольчих військових підрозділів для участі у війні на боці Російської імперії було прийнято на антиавстрійській маніфестації, яка відбулась 9 серпня 1914 року в Києві з ініціативи голови Чеського комітету допомоги жертвам війни Ї. Їндржишека.

30 липня 1914 року Рада міністрів підтримала цю ініціативу, а 11 серпня російська військова рада ухвалила рішення про організацію «Чеське Дружіне» (чехи також називали ці підрозділи «гуситськими загонами») [25, 49]. Царат таким заходом переслідував не стільки військово-стратегічні, скільки пропагандистські цілі.

20 серпня 1914 року було видано наказ по Київському військовому округу (КВО) про формування чеського батальйону. Запис до дружини розпочався 21 серпня 1914 року. «Чеське Дружіне» формувалася в Києві із чехів-добровольців, які мали російське підданство.

За короткий час зголосилося близько 500 добровольців. Формуванням батальйону керував начальник штабу КВО генерал-лейтенант М. Ходорович, командиром частини був призначений підполковник Лотоцький [21].

Військову присягу дружина прийняла 28 вересня 1914 року (у день св. Вацлава) на Софіївській площі в Києві при великому скупчені народу [20, 7]. Новопризначений командир Чеської дружини підполковник

Йосип Созентович вручив воякам бойовий прапор – червоно-біле полотнище із короною св. Вацлава посередині [16, 22].

Згідно з положеннями «Правил формування Чеської дружини», чеські підрозділи утворювалися тільки на період війни, командні посади обіймали лише російські офіцери, у складі кожної роти мало бути не менше 1/3 росіян.

Пізніше, коли до складу дружини дозволили вводити і полонених, що добровільно здалися в полон, посади молодших офіцерів на правах офіцерів ополчення стали обіймати й чехи. Статут і командна мова були російськими, але між собою вояки розмовляли чеською мовою.

Військова уніформа була також російського зразка, на кашкетах солдати могли прикріпити червоно-білі смужки [25, 49].

9 жовтня 1914 року чеські легіонери виїхали на фронт. Чеська дружина була введена до складу 3-ї російської армії під командою генерала Радко Дмітрієва.

Дружинники виконували завдання розвідувального характеру в тилу ворога і на передових позиціях, а також служили перекладачами, охоронцями штабів тощо. Особливо ефективною виявилась агітаційна робота, яку вели чехи в австрійських військах, де було багато слов'янських частин.

Бойове хрещення дружина пройшло 19 листопада 1914 року в Галичині біля Тарнова. У ході боїв чеські добровольці відзначалися дисциплінованістю, хоробрістю та відвагою [21].

20 січня 1916 року Чеська дружина була перейменована на Чехословацький стрілецький полк (за рахунок поповнення її лав представниками словацької національності), а 4 квітня – у Чехословацьку стрілецьку бригаду (5 750 осіб) під командуванням полковника В. Троянова.

До складу бригади входило 3 стрілецьких полки (імені Яна Гуса, Ірджіха з Подебрад, Яна Жижки з Троцнова), поділених на роти і розісланих у частини по всій лінії фронту [20, 11].

Командир Чеської Дружини полковник Иосип Созентович

У лютому 1916 року в Парижі утворилася Чехословацька національна рада (ЧСНР) (керівники: Т. Масарик, Й. Дюріх, М. Штефаник, Е. Бенеш). ЧСНР офіційно підпорядкувала собі всі чеські військові частини, що діяли проти держав Четверного союзу на Східному та Західному фронтах.

Влітку 1917 року чехословацькі війська взяли участь у наступі російських військ на Південно-Західному фронті. Чехословацька бригада була включена до складу 11-ї російської армії з місцем дислокування в районі міста Зборів у Галичині (сучасна Тернопільська область).

19 червня 1917 року після артилерійської підготовки чехословацька бригада, піднявши прапор, пішла у наступ. Дружинники подолали дві лінії оборони супротивника і вийшли до третьої, таким чином просунули лінію фронту за один день на чотири кілометри, взявши в полон 3150 солдатів та 62 офіцери супротивника [25, 51].

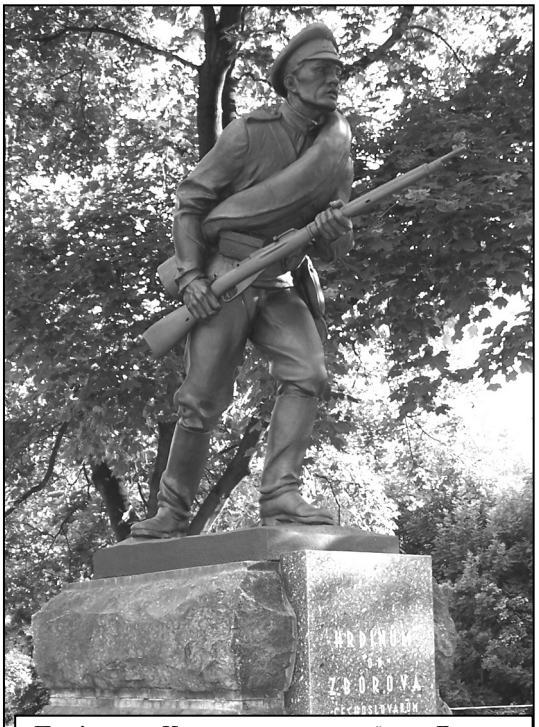

Пам'ятник Чехословацькому воїну в Бланско (Чехія), учаснику битви під Зборовом під час червневого наступу 1917 р.

Для чехословаків битва під Зборовом мала велике значення, вона продемонструвала єдність їх сил у досягненні головної мети – незалежності держави. У Зборівській битві брали участь відомі політичні та громадські діячі майбутньої незалежної держави: Лудвік Свобода, Ярослав Гашек та ін.

Під час наступу під Зборовом загинуло 185 добровольців, 800 поранено та пропало безвісти. Загиблі були поховані в с. Цецова (тепер Калинівка), Озерному та навколишніх селах [25, 51].

Успішні дії Чехословацької бригади влітку 1917 р. стали переконливим аргументом для переконання Тимчасового уряду у необхідності чисельного збільшення чехословацьких формувань.

Голова Тимчасового уряду князь Львов та О. Керенський дали дозвіл на необмежений набір до чехословацького війська військовополонених австро-угорської армії. Разом з тим, у чехословацьких військах приймався статут французького зразка і чеською командною мовою.

4 липня 1917 року новий Верховний головнокомандувач генерал Лавр Корнілов дозволив розпочати формування 2-ї дивізії, яке йшло швидкими темпами. Були організовані 5-й полк Томаша Масарика, 6-й Ганацький, 7-й Татранський, 8-й Сілезький полки, дві інженерні роти, дві артилерійські бригади [22].

До кінця 1917 року до лав Чехословацького корпусу (розгорнутий у жовтні 1917 року за наказом начальника генштабу генерала М. Духоніна) записалося від 32 до 35 тис. добровольців [25, 51].

Восени 1917 року Чехословацький корпус перебував на формуванні в тилу Південно-Західного фронту на території Волинської та Полтавської губерній.

Жовтневий переворот 1917 року і розпочаті радянським урядом переговори про мир з державами Четверного союзу поставили чехословаків в складне становище. Отримавши звістку про перемогу збройного повстання більшовиків у Петрограді, керівництво Чехословацького національної ради оголосила про беззастережну підтримку Тимчасового уряду.

28-31жовтня 1917 року вояки Чехословацького корпусу спільно з юнкерами київських військових училищ брали участь у вуличних боях проти робітників і солдатів – прихильників Київського Ради.

Проте початок Громадянської війни в Росії змусив керівників ЧСНР терміново вирішувати питання про переведення підрозділів чехословацьких військ за межі Росії.

Томаш Масарик звернувся до урядовців із проханням про дозвіл на виведення чеських військ до Франції, яка брала на себе також і матеріальне та фінансове забезпечення корпусу.

Восени 1917 року почалася передислокація корпусу на Західний фронт із подальшим виведенням через Архангельськ [21].

Але потрапити до Франції чехословаки могли лише через територію Росії, де на той момент повсюдно була встановлена радянська влада. Щоб не зіпсувати відносини з радянським урядом Росії, ЧНР категорично утримувалася від будь-яких дій проти більшовиків, а тому відмовила у допомозі Центральній Раді проти наступаючих на неї радянських військ.

Однак зайняття України згідно з умовами Берестейського миру німецькими та австро-угорськими військами змінила цей план: було прийнято рішення про передислокацію корпусу вглиб Росії та подальший рух Транссибірською залізницею до Владивостока [25, 52].

Під час відступу з території України чехословацькі війська змушені були вступити в бій із німецькими та австро-угорськими військами під Бахмачем (сучасна Чернігівська обл.). Бої тривали від 8 до 13 березня 1918 р. Ворог був затриманий, що дало можливість евакуювати всі чехословацькі війська [20, 30-31].

Навесні 1918 року чехословаки опинилися втягнутими у воєнні дії проти влади більшовиків. Повстання Чехословацького корпусу в Поволжі, на Уралі, в Сибіру і на Далекому Сході створило сприятливу ситуацію для ліквідації радянських органів влади і початку широкомасштабних збройних дій білих військ проти більшовиків.

Тільки у вересні 1920 року останній вояк Чехословацького корпусу покинув порт Владивостока і морським шляхом вирушив на батьківщину [21].

Створення під час Першої світової війни чехословацьких легіонів у Росії (а також у Франції та Італії) мало вирішальне значення для постання Чехословацької держави та її майбутніх Збройних сил.

У роки Першої світової війни у складі російської армії воювали вояки Сербського добровольчого корпусу, створення якого мало свою передісторію.

Так, з початком війни до лав австро-угорської армії були мобілізовано багато представників поневолених південнослов'янських народів, які проживали на території імперії Габсбургів: сербів, словенців та хорватів.

Більшість захоплених у полон на Східному фронті представників цих національностей погодились воювати проти австро-угорської армії на боці Антанти.

Влітку 1915 року між Росією і Сербією була досягнута домовленість про відправку сербських добровольців (колишніх вояків австрійської армії) по р. Дунай до Сербії. Однак після вступу Болгарії у війну на боці країн Четверного союзу та відступу сербської армії на о. Корфу подальша така відправка добровольців була унеможливлена [15].

У листопаді 1915 року в Одесі розпочалося формування 1-ї Сербської добровольчої дивізії. Дивізія була сформована з австро-угорських полонених, переважно сербів, та невеликого числа хорватів, словенців, чехів і словаків, які потрапили у полон або перейшли на бік росіян на Східному фронті [23, 89].

Формування 1-ї дивізії було завершено восени 1916 року. Організаційно вона складалась з 4-х полків (по 3 батальйони у кожному) і нараховувала 18868 осіб. Її командиром був призначений полковник Генерального штабу Стеван Хаджич, кадровий офіцер сербської армії [15].

Вступ 27 серпня 1916 року Румунії у війну на боці Антанти примусив сербський уряд погодитись на їх використанні у складі російських військ на Румунському фронті у Добруджі.

Восени 1916 року частини 1-ї сербської дивізії були включені до складу 47-го армійського корпусу російської армії під командуванням генерала А. Зайончковського. 7 вересня, після успішної передислокації на територію Добруджі, сербські добровольці у складі Східної групи армій (47-й російський армійський корпус та 19-а румунська дивізія) розпочали бойові дії проти болгарських, німецьких та турецьких військ [15].

Сербський доброволець у 1916 р.

Але ця військова кампанія виявилася невдалою для російсько-румунських військ, які після двох місяців (вересень-жовтень 1916р.) жорстоких боїв, зазнали поразки і вимушені були відступіти на російську територію. У ході цієї кампанії втрати 1-ї сербської добровольчої дивізії склали 755 загиблих, 6463 пораненими та 664 зниклими безвісті [15].

Проявлена в битвах хоробрість сербських добровольців не залишилися поза увагою їх керівництва. Багато офіцерів і солдатів дивізії були нагороджені російськими, румунськими і сербськими орденами та медалями.

У січні 1917 року в Одесі розпочалося формування 2-ї Сербської добровольчої дивізії, яка пізніше разом із залишками 1-ї дивізії була розгорнута у Сербський добровольчий корпус загальною чисельністю 40000 осіб. Командувачем корпусу був призначений генерал Михайло Живкович [15].

Корпус складався з 3-х окремих Сербських артдивізіонів, Сербського горного артдивізіону, технічних та інших спеціальних частин та підрозділів. Його вояки були вдягнуті у власні національні однострої з сербським головним убором – «шашкачей».

Штаб корпусу розташовувався в Одесі, де також видавали корпусну газету «Слов'янський Південь» [15]. У 1917 році одна сербська дивізія була відправлена на Балкани, інша частина корпусу залишилась у Росії і взяла участь у Громадянській війні (в переважній більшості на боці більшовиків).

Вибух Першої світової війни також викликав пожвавлення у польському середовищі в усіх трьох імперіях, що поділили польські землі. У Царстві Польському, що перебувало у складі Російської імперії, стихійно почали утворюватися перші військові загони з поляків, які прагнули до боротьби з ворогом. Наприкінці серпня 1914 року підполковник Вітольд Остоя-Горчинський дістав згоду у російського військового керівництва на формування у складі Південно-Західного фронту польського добровольчого підрозділу [10].

У цей час на стороні Австро-Угорщини вже воювали польські національні частини, очолювані Ю. Пілсудським, і російське командування було змушене дати згоду на утворення польського «легіону» під російським контролем. У січні 1915 року було сформовано Пулавський легіон (отримав назву за місцем свого формування), на чолі якого став підполковник Антоній Реут. Легіон складався з батальйону піхоти, ескадрону уланів, батареї артилерії, роти кулеметників та допоміжних підрозділів і налічував біля 800 осіб [14].

Вже в березні 1915 року 1-й Польський (Пулавський) легіон вирушив на фронт. Проте одразу легіонери зіткнулися з неприязним ставленням російської влади та вищого командування. Легіонові було відмовлено у вживанні польської мови в офіційному спілкуванні та кореспонденції, обмежено вплив на солдатів легіону з боку польських політичних партій.

Впродовж травня-липня 1915 року легіон взяв участь у боях з німцями, після чого внаслідок загального відступу російської армії з території Царства Польського, він відходить на Підляшшя. Тут, у бою під

ст. Нурець, Пулавський легіон зазнав тяжких втрат (40 чоловік загиблих та 148 поранених) і відступив до Бобруйська у Білорусі у складі лише трохи більше 100 вояків [10; 14].

Героїчна поведінка поляків збільшила довіру до нього з боку командування і призвела до розширення масштабу формування польських частин в російській армії. Рештки Пулавського легіону увійшли до складу 104-ї стрілецької бригади. З ініціативи її командира генерала Шимановського та з дозволу російського командування на її базі починається формування Польської стрілецької бригади [10].

За кілька місяців було створено чотири піхотні батальйони, дивізіон уланів та саперну роту. Загальна чисельність бригади складала біля 4 тис. багнетів. До стрілецької бригади призначалися вірні царському режимові офіцери не обов'язково польського походження, які нерідко не знали польської мови [10].

У березні 1916 року Польська бригада вирушила на фронт, під Барановичі (Білорусь). Невдовзі поляки взяли участь у російському наступі влітку 1916 року під Луцьком. Після цього участі у боях Польська стрілецька бригада не брала.

Після окупації військами Четверного союзу території Царства Польського маніфестом від 5 листопада 1916 року кайзер Німеччини й імператор Австро-Угорщини оголосили про створення на території контрольованого ними Польського королівства власної армії – Польського вермахту.

Царат вимушений був піти на подальші поступки полякам, і за наполяганням польських політиків командувач Південно-Західним фронтом генерал О. Брусилов дав дозвіл на розгорнення Польської стрілецької дивізії.

У січні 1917 року вояків Польської стрілецької бригади було переведено на територію Київського військового округу. Частини дивізії розміщувалися таким чином: перший піхотний полк формувався у Києві, другий – у Борисполі, третій – у Полтаві, четвертий – у Березані [10; 13].

На чолі Польської стрілецької дивізії став генерал-майор Тадеуш Билевський. У січні 1917 року дивізія нараховувала біля 6,5 тис. осіб [13].

Лютнева буржуазно-демократична революція 1917 року привела до влади у Росії прихильників принципу самовизначення народів, що дозволило полякам надати своїм військовим формуванням справжнього національного характеру, який виражався у поширенні польської мови, національної символіки тощо.

У травні 1917 року дивізія у складі 4-х стрілецьких полків, інженерної роти та уланського полку вирушила на фронт і взяла участь у невдалому літньому наступі 1917 року армій Південно-Західного фронту в Галичині [10].

Тут польські військові беруть участь у воєнних діях, показуючи на фоні загального розкладу російської армії неабияку дисципліну та особисту мужність.

У середині серпня 1917 року, після відступу російських військ, дивізію було виведено у запілля Західного фронту (у район Бихова) [10].

1917 року значно активізувався рух польських військовиків у російській армії, в результаті чого на середину року майже при кожній військовій частині було створено об'єднання військових поляків. 26 травня–9 червня їх делегати провели у Петрограді 1-й Загальний з'їзд військових поляків, де було обрано Головний польський військовий комітет – орган керівництва процесом створення польської армії.

З'їзд також ухвалив рішення про початок формування окремих польських збройних сил для боротьби з Німеччиною та Австро-Угорщиною, підпорядкованих головному російському командуванню, а також звернувся до російського командування по дозвіл сформувати окремий корпус на території України. Невдовзі російський Верховний головнокомандувач Лавр Корнілов

дав згоду на утворення одного польського корпусу на теренах Західного фронту в районі Мінськ – Бобруйськ, на чолі якого мав стати генерал-лейтенант Юзеф Довбур-Мусницький [13].

Польська стрілецька дивізія стала основою для цього військового з'єднання, отримавши назву «1-ї дивізії стрільців 1-го Польського корпусу». Основою для інших частин корпусу мали стати поляки-військовослужбовці, що виявили б бажання бути перенесеними до національних формувань.

На з'їзді також відбулось відокремлення прихильників лівих політичних течій, які противилися створенню польських збройних сил. Ліві захопили контроль у Польському запасному полку в Бєлгороді, солдати якого відмовилися коритися наказам командування Польського корпусу і згодом проголосили про утворення 1-го Польського революційного полку. Після Жовтневого перевороту в Петрограді полк стояв на чітких пробільшовицьких позиціях [10].

На початку 1918 року 1-ий Польський революційний полк був роззброєний за наказом головнокомандувача військ радянської України В. Антонова-Овсієнка, коли його солдати відмовилися виступити проти військ Української Народної Республіки (УНР), побоюючись початку міжнаціонального конфлікту між українцями та поляками [3, 152].

Під час формування з'єднання відчувалася нестача фахових офіцерів, здатних зайняти командні посади, натомість був надлишок молодших офіцерів. До того ж до корпусу потрапляли більшовицькі агітатори, що поширювали у середовищі солдатів пацифістські настрої та підбурювали їх не слухати наказів командування.

Унтер-офіцер 3-го Польського корпусу у 1918 р.

Вахмістр польського уланського полку у 1918 р.

На кінець 1917 року 1-й Польський корпус нараховував 18,5 тис. осіб. Він складався з 3-х стрілецьких дивізій (по 4 полки в кожній), Лицарського легіону, 2-х артилерійських бригад, дивізіону кінної артилерії, дивізіону важкої артилерії, мортирного артилерійського дивізіону, уланського полку (тривало утворення 3-х полків кінноти) та інших допоміжних і технічних підрозділів [10].

Частини корпусу не користувались військовим самоврядуванням, не мали комітетів, зберігали дореволюційну дисципліну.

У цей час на території колишньої імперії утворюються нові польські військові формування. Так, у грудні 1917 року на Румунському фронті, у районі м. Сороки над Дністром, на добровільній основі було сформовано 2-й Польський корпус, що за згодою командувача Румунського фронту генерала Д. Щербачова перебрав озброєння 29-го російського корпусу. Очолив його генерал-майор С. Станкевич [8, 106].

Наприкінці 1917 року було утворено Інспекторат польських збройних сил на Україні, якому мали бути підпорядковані частини 2-го та 3-го корпусів. На чолі Інспекторату з центром у Києві став генерал-поручник Євген де Геннінг Міхаеліс, поляк за національністю, який 3 грудня 1917 року прибув до Києва [10].

3-й Польський корпус почав утворюватись стихійно, у вигляді партизанських загонів, складених з військових поляків. Один з таких загонів був створений у Києві наприкінці 1917 р.

Основною проблемою при створенні польських частин в Україні була неприхильність до проявів польської військової сили з боку українського населення, у якого польська присутність пробудила національну свідомість.

На перешкоді утворення польських національних збройних формувань стала і українська влада, яка сама у свою чергу не закінчила нелегкого процесу створення власних Збройних сил.

Жовтневий переворот у Петрограді суттєво погіршив без того нелегке становище польських військ на території України і призвів до військового конфлікту з російськими більшовиками. Так, у січні-лютому 1918 р. 1-й Польський корпус у взаємодії з вояками 1-го Мінського білоруського піхотного полку (біля 2 тис. осіб) брав участь у боях з більшовиками, які безуспішно намагалися роззброїти поляків, щоб не допустити їх переходу на територію УНР [2].

Його командувач генерал Ю. Довбур-Мусницький сконцентрував частини Польського корпусу навколо фортеці Бобруйськ у Білорусі.

Під час Першої українсько-більшовицької війни (1917-1918рр.), коли Армія УНР була не в змозі чинити опір більшовицьким військам, що наступали на Київ, Симон Петлюра був змушений вдатися до переговорів з польським керівництвом щодо участі польських підрозділів в обороні міста.

Підполковник артилерії Польського корпусу, 1918 р.

Проте польські війська, що складалися з Лицарського легіону, взводу артилерії та партизанського загону, не схотіли втручатися у конфлікт з більшовиками і 8 лютого, якраз перед взяттям Києва більшовицькою армією, відійшли до Житомира, а пізніше, вибивши звідти більшовицькі загони, зайняли Старокостянтинів і Антоніни на Поділлі [10].

Підписання Брест-Литовського мирного договору та введення у березні 1918 року до Білорусії німецьких військ поставило корпус у складні умови існування. Задля запобігання його роззброєння Ю. Довбур-Мусницький пішов на підписання угоди з німецьким командуванням, що визнавала частини корпусу за нейтральні і віддавала їм територію між Могильовом, Речицею та Слуцьком.

20 лютого 1918 року війська корпусу при підтримці німецьких військ та загонів Білоруської ради звільнили від більшовиків Мінськ.

Командувач 1-го Польського корпусу генерал Ю. Довбур-Мусницький

Важливою подією для Польських військ в Росії було прийняття частинами 1-го Польського корпусу присяги на вірність єдиної на той час влади в Польщі – Регентській раді маріонеткового Польського королівства.

Проте навіть це не змогло врятувати корпус. Командування німецької армії не бажало мати у себе в запіллі по-ворожому налаштовані війська.

Восени 1918 року, як згадував у своїх спогадах колишній військовий міністр УНР Олександр Жуковський, німці навіть намагалися залучити до ліквідації Польського корпусу українські військові частини [27, арк. 88-89].

20 травня 1918 року німецькі війська своїми силами розброїли вояків 1-го Польського корпусу. Схожа доля спіткала і польські військові формування, що опинилися безпосередньо на території Української Народної Республіки. Так, 14-17 березня 1918 року у Києві відбуваються переговори між командуванням польських військ в Україні (2-го та 3-го корпусів) та представниками української Ради міністрів і командування німецьких військ. Під час переговоров вирішувалась подальша доля польських військ в Україні. Становище цих частин було значно ускладнене присутністю у їх складі 2-ї бригади Польського допоміжного корпусу (колишні легіони Пілсудського) під командуванням Юзефа Галлера.

У березні 1918 року частини 2-ї бригади, що 15 лютого на знак протесту проти передання згідно з умовами Берестейського мирного договору території Холмщини та Підляшшя УНР, побоюючись демобілізації, перейшли кордон під Раранчею і долучились до 2-го польського корпусу. В Австро-Угорщині на них чекав польовий суд за зраду [10].

2 квітня 1918 року було підписано «Умови перебування польських військ на території України». Ця угода визнавала польські збройні сили як нейтральні, такі, що мали залишитися на території Української Народної Республіки гістьми до виникнення можливості повернення до Польщі.

Регіоном тимчасового перебування польських військ визначено район Речиця–Гомель–Новозибків–Городня у Чернігівській губернії [10].

Після проголошення гетьманату німецьке командування переглянуло свою політику щодо польських військ в Україні, вирішивши повністю припинити їх існування шляхом примусового роззброєння.

На початку травня 1918 р. новий командувач 2-го польського корпусу генерал Лесневський безуспішно намагався врятувати становище, добровільно склавши зброю і перейшовши у розпорядження Регентської ради.

Однак Регентська рада на той час не могла вирішувати долю польських військо-

вих формувань в Україні, оскільки не була уповноваженою австро-німецькою окупаційною владою до вирішення військових питань взагалі.

20 квітня 1918 року командувач польських військових частин Одеського округу капітан Скшинський видав наказ про демобілізацію всіх польських військових формувань у районі Одеси.

Побоюючись їхньої долі, генерал Галлер та військові 2-го корпусу (8302 солдати та 979 офіцерів, 80 кулеметів, 44 гармати, а також 4 літаки), попри заборони німецького командування, самочинно вирушили у марш за Дніпро. У районі Канева корпус змушений був зупинитися, відчуваючи нестачу продовольства і амуніції. Проти поляків німці кинули 14 батальйонів піхоти (12 тис. чоловік), підтримуваних трьома батареями польової артилерії, по 4 гармати у кожній. 12 травня 1918 року після одноденних жорстоких боїв (у битві під Каневом полягло біля 500 поляків та 1500 німців) між обома сторонами було підписано угоду, згідно з якою 2-й Польський корпус склав зброю, а його солдати та старшини були інтерновані [10].

Дещо довше проіснувала Легка бригада 3-го корпусу, у яку було об'єднано всі вцілілі частини, що належали до 3-го Польського корпусу. До 22 квітня війська цього корпусу перебували на території Поділля, де вони утримувалися за рахунок польських поміщиків. Тут польські підрозділи вступили у конфлікт з місцевим селянством, яке протидилося реквізиціям та роззброювало окремих польських солдатів. У ході боїв українські селяни спричинили тяжкі втрати полякам.

Після домовленості з австрійським командуванням новий командувач корпусу полковник Руммель відвів підлеглі йому частини з Вінниці до регіону Хмільник – Пиків – Янів і частково реорганізував їх (у корпусі перебувало на той час 2147 офіцерів та солдатів, 41 кулемет і 12 гармат). Вночі з 9 на 10 червня Легка бригада 3-го корпусу була оточена частинами 25-го Австрійського корпусу та інтернована. Полковник Руммель був змушений підписати умову про демобілізацію свого корпусу [10].

За рішенням австрійських властей, вояки останнього польського корпусу повинні були залишитися на Вінниччині до того часу, коли з'явиться можливість повернення до Польщі.

Отже, польські військові формування у російській армії мали цікаву історію, борючись за незалежність Польщі спочатку на фронтах Першої світової війни на боці Росії, а невдовзі – проти більшовиків та держав Четверного союзу у якості самостійної збройної сили. Проте вони не стали основою збройних сил незалежної Польщі, оскільки перестали існувати за кілька місяців до визволення своєї країни з-під окупації, що сталося у листопаді 1918 року.

Вояків польських формувань російської армії спіткала різна доля. Дехто з них повернувся додому, однак більшість продовжила службу в рядах інших армій. Так, частина солдатів 2-го корпусу, взятих у полон під Каневом, була відвезена німцями до таборів, однак більшості вдалося втекти, щоб вступити до польського війська на колишній території Російської імперії.

Це саме стосується і військових 3-го Польського корпусу. Невдовзі після описаних вище подій, наприкінці 1918 – початку 1919 років, у Мурманську, Сибіру та на Кубані утворюються польські національні частини, що разом зі збройними силами Антанти вели боротьбу проти більшовицьких військ. Солдати цих формувань отримали змогу повернутися додому лише у 1919-1920 роках.

У роки Першої світової війни у складі російської армії, окрім слов'янських, перебували і чисельні мусульманські частини. Так, відповідно з «Положением о частях, формируемых из туземцев Кавказа на время настоящих военных действий» від 16 серпня 1914 року з горців Кавказу у складі Кавказької армії однією з перших була сформована Кавказька Туземна кінна дивізія

(більш відома під назвою «Дика дивізія») [25, 361].

Дивізія складалась з 2-го Дагестанського, Кабардинського, Чеченського, Татарського, Черкеського та Інгушського кінних полків. Її командиром був призначений Великий Князь Михайло Олександрович (Романов).

З кінця 1914 року дивізійники брали активну участь у боях проти австрійсько-німецьких військ на Західному фронті, наводячи жах своїми зухвалими кінними атаками на вояків противника.

У травні-червні 1916 року Дика дивізія у складі 33-го кавалерійського корпусу 9-ї армії Південно-Західного фронту російських військ брала участь у відомому Брусилівському прориві [25, 361]. У грудні 1916 року її перекинули на Румунський фронт, де вона увійшла до складу 7-го кавалерійського корпусу 4-ї російської армії.

Наприкінці січня 1917 року через труднощі, пов'язані з поставками фуража, Кавказька Туземна кінна дивізія була відведена у запілля – у район Коломиї – Кургулуй – Томай – Конкуй – Градище, де вона залишалась до червня того року [25, 361].

У червні 1917 року «дикі» воювали під Калушем, згодом – перейшли до Подільської губернії. Згідно з наказом Верховного головнокомандувача генерала від інфантерії Л. Корнілова від 21 серпня 1917 року, дивізія була переформована у Кавказький Туземний кінний корпус. Посаду командувача корпусу тимчасово обійняв генерал-лейтенант князь Д. Багратіон [25, 361].

Однак у період переформування наприкінці серпня того ж року особовий склад взяв активну участь у корнилівському виступі, який зазнав фіаско. Восени 1917 року корпус під командуванням генерал-лейтенанта П. Половцева був перекинутий на Кавказ, де його частини були втягнуті у вир громадянської війни [25, 361-362].

У 1917 році в російській армії посилюється процес створення окремих військових частин з мусульман, ініціатором створення яких виступили різні мусульманські організації. Так, 1-11 травня 1917 року у Москві відбувся 1-й Всеросійський з'їзд військовиків-мусульман, на якому було утворено Всеросійське військове Шуро (раду), яка прийняла рішення розпочати формування мусульманських військових частин. Їх вирішили створювати за подвійною ознакою – релігійною (шляхом видокремлення із загального багатонаціонального складу вояків російської армії в окремі частини воїнів-мусульман) та національною (видокремлення військовослужбовців тих національностей, що традиційно сповідують іслам).

Вояки Дикої дивізії у 1917 р.

Процес створення цих формувань, що розпочався у вересні 1917 року, отримав назву «мусульманізації» та «татаризації» (утворення татарських військових частин).

У задуми російського командування входило створити три дводивізійні мусульманські корпуси: 1-й на Румунському фронті (з кримських татар), 2-й («Казанський») у Поволжі (з поволзьких татар) та 3-й («Азербайджанський») у Закавказзі (з закавказьких мусульман) [10, 349].

Найактивніше відбувався процес формування частин 1-го Мусульманського корпусу, командиром якого був призначений генерал-лейтенант Матвій (Магомет) Сулькевич. Як стверджує сучасний дослідник А. Папакін, наприкінці 1917 – на початку 1918 років у створенні 1-го Мусульманського корпусу були задіяні штаби 36-го, 40-го та 7-го армійських корпусів, 13-а, 23-я, 25-а, 41-а, 48-а, 191-а піхотні дивізії, 2-а стрілецька та 3-я Туркестанська дивізії; остаточно (на січень 1918 р.) у складі корпусу опинилися 191-а піхотна (1-а Мусульманська стрілецька), 13-а піхотна (2-а Мусульманська стрілецька) та 3-я Туркестанська (3-я Мусульманська стрілецька) дивізії, а також менші частини [10, 349-350].

Але жовтневий більшовицький переворот 1917 року припинив цей масштабний процес. Фактично на початок 1918 року у складі 1-го та 3-го Мусульманських корпусів на той час перебувало лише кілька військових частин і кадри для майбутніх формувань. Проте якщо 3-й Мусульманський корпус перебував у Закавказзі (пізніше він став основою армії Азербайджанської республіки), сформований з кримських татар 1-й Мусульманський корпус дислокувався далеко від Криму, у Бессарабії.

Після Лютневої революції 1917 р. у Криму пожвавився національний рух кримських татар. Так, 25 березня 1917 року відбулось зібрання Курултаю, де було обрано Тимчасовий Кримсько-мусульманський виконавчий комітет (Мусвиконком) на чолі з муфтієм Челебі Челебієвим, який приступив до створення власних військових національних формувань.

У процесі розбудови власної армії Мусвиконком міг розраховувати на Кримський кінний полк, що розміщувався найближче до Кримського півострова – у Херсонській губернії (Новогеоргіївську та Херсоні), а запасний ескадрон полку перебував у Бахчисараї [10, 350].

Командир 1-го Мусульманського корпусу генерал-лейтенант М. Сулькевич

У серпні 1917 року російське командування видало наказ на створення 2-го Кримського кінного полку на основі 5-го ескадрону Кримського кінного полку та трьох маршових ескадронів 8-го запасного кавалерійського полку [10, 350].

Проте з причин революційної круговерті та протидії з боку російського військового керівництва цей процес розтягнувся у часі. Тільки після Жовтневого перевороту 1917 р. у Петрограді кримсько-татарські політики зрозуміли нагальність потреби присутності в Криму вірних своїй владі військових формувань, адже велика кількість матросів Чорноморського флоту підтримала російських більшовиків.

Отже, тільки у середині листопада 1917 року, долаючи опір командування Одеського військового округу до Сімферополя прибули штаб, чотири ескадрони та всі команди Кримського кінного полку, а на 8 грудня було назначене перенесення до Криму решти двох полкових ескадронів [10].

Солдати і офіцери Кримського кінного полку (увійшли в історію під назвою «ескадронців») у недалекому майбутньому стануть основою для створення Збройних сил держави кримсько-татарського народу. Офіцерські посади полку обійняло чимало росіян. 25-29 жовтня 1917 року у Сімферополі пройшов з'їзд солдатів-мусульман Одеського військового округу, на якому було утворено «Окружний комітет для військових чинів-мусульман» округу. Комітет повинен був сприяти створенню нових мусульманських військових частин. Командування округу також дозволило «мусульманізувати» 32-й запасний піхотний полк [10].

26 листопада 1917 року відбувся Установчий Курултай, на якому було прийнято конституцію і проголошено Кримську Народну Республіку [6, 121]. На чолі уряду молодої республіки став Ч. Челебієв, «директором» (міністром) з військових справ став активіст татарського національногко руху, учасник Першої світової війни прапорщик Джафер Сейдамет.

До складу Збройних сил Кримської Народної Республіки на той час увійшли Кримський кінний полк, Татарський піхотний батальйон (пізніше полк) в Сімферополі, що формувався при 32-му запасному піхотному полку і нараховував близько 2 тис. осіб, а також 2 курені солдатів-українців, що стали на бік Республіки, разом – до 6 тис. осіб [10].

У середині грудня 1917 року 1-й Кримський кінний полк під командуванням полковника Петропольського та 2-й Кримський кінний полк (командир підполковник О. Біарсланов) утворили Кримсько-татарську кінну бригаду, яку очолив колишній командир Кримського кінного полку полковник Г. Бако (у грудні 1917 р. його обов'язки тимчасово виконував поручник М. Лісаневич).

19 грудня 1917 року був створений Штаб Кримських військ, начальником якого було призначено підполковника О. Макухіна. При Штабі було утворено інтендантське управління, постійну інспекторську комісію з господарчої частини, а також політичний, юридичний, санітарно-ветеринарний відділи та канцелярію. Для охорони Штабу виділили 1-у роту мусульманізованого піхотного батальйону та дві офіцерські роти [10].

Наприкінці грудня в результаті переговорів з командуванням округу до розпорядження Штабу Кримських військ було передано також 1-у, 2-у, 3-ю Кримські та Особливу Керченську сотні.

Продовжували формуватися нові піхотні та артилерійські частини. Так, ще у червні 1917 року 2 тисячі солдатів Симферопольського гарнізону вимагали від російського командування виділити їх у окрему мусульманську військову частину [10]. Після отримання дозволу на мусульманізацію 32-го запасного піхотного полку його солдати разом з піхотою гарнізону влилися до мусульманського піхотного батальйону [10], а 17 грудня постав 1-й Татарський (Мусульманський або Кримський) піший полк «Уріет» («Свобода») на чолі з поручником Д. Аблаєвим (з 23 грудня – з поручником Нагаєвим) [1, 49].

З січня 1918 року на основі 1-го Татарського полку почалося формування Кримської пішої дивізії. Трохи раніше (наприкінці грудня 1918 р.) колишній командир 1-го парку 7-го Сибірського мортирного артилерійського дивізіону капітану Федорову було доручено сформувати легку артилерійську батарею Кримських військ.

Невдалою для уряду Кримської Народної Республіки виявилася спроба повернути на півострів Мусульманського корпусу генерала М. Сулькевича (3 тис. осіб), що перебував на території Бессарабії у розпо-

рядженні командування Румунського фронту [10]. Саме відсутність Мусульманського корпусу у Криму на початку 1918 року під час боротьби з більшовиками стало причиною військової поразки кримсько-татарських військ [6, 122].

Подальша доля цього військового з'єднання була трагічною. До самого кінця свого існування він залишався на Румунському фронті. Після наступу австро-угорських військ у березні – травні 1918 року корпус був роззброєний ними біля Тирасполя [10].

Показово, що військове керівництво кримсько-татарських військ через брак фахівців-татарів залучило до свого складу своїх частин чимало представників немусульманських народів. Так, наприклад, з росіян була призначена значна частина офіцерських кадрів [6, 121]. Навіть посаду начальника Штабу Кримських військ спочатку запропонували генералові Петру Врангелю, одному з майбутніх керівників Білого руху в Росії.

Основу певної частини кримсько-татарських формувань, які були створені у грудні 1917 року, становили офіцери і солдати «Дикої дивізії» [3, 171]. На початок 1918 року у Криму було сформовано також грецький батальйон, єврейський загін, вірменську та польську роти [5, 58]. У Кримських військах цього періоду служили також французькі військові, зокрема авіатори під командуванням полковника Монтеро [5, 46].

Значну допомогу у створенні військ Кримської Народної Республіки надавали українці. Ще у травні 1917 року сімферопольський мусульманський солдатський комітет на чолі з поручником Ібрагімовим встановив дружні стосунки з українським полком ім. гетьмана П. Дорошенка [20, 30].

Військове міністерство УНР також допомогало Штабу Кримських військ озброєнням та фахівцями. У процесі розбудови власної армії військове керівництво Кримської Народної Республіки навіть приступило до вироблення національної уніформи для своїх вояків [10].

У військах тимчасово використовували російські однострої часів Першої світової війни. Відомо, що вояки Кримського кінного полку носили власні мундири з чорними барашковими шапками. Солдатам-мусульманам частин Кримських військ також було дозволено носити зелені пов'язки на рукавах [10].

Але процес військового будівництва Кримських військ остаточно був перерваний військовою агресією більшовиків, які на початку січня 1918 року за допомогою матросів Чорноморського флоту захопили Севастополь. Татарські загони самотужки спробували оточити Севастополь і вибити ворога, але сили були занадто нерівними.

У ніч з 10(23) на 11(24) січня 1918 року вони були розбиті більшовицькими відділами. 12 (25) січня червоногвардійці зайняли Бахчисарай, а 14 січня за допомогою севастопольських матросів – Сімферополь,

Офіцери Пулавського легіону

Пинтя Г. – військовий міністр Молдавської Демократичної Республіки

де перебував Курултай [6, 122]. Кримська Народна Республіка припинила своє існування.

Під кінець Першої світової війни Україна стала головним місцем формування багатьох інших національних армій. Так, наприклад, у Рівно, наприкінці 1917 року із вояків частин російської армії литовської національності був створений 1-й Литовський батальйон, який згодом був переведений до Литви, де він став основою для власних Збройних сил [19]. Із Києва наприкінці 1918 року у Каунас відбув майбутній міністр Литви – полковник армії гетьмана П. Скоропадського Жукас.

В Українській армії у 1918 році проходили службу організатори Білоруської Народної Армії – генерал К. Кондратович (Сирокомля) та підполковник Бородич, декілька відомих генералів та офіцерів естонської (генерал Й. Орасмаа) і грузинської армій [19].

Влітку 1917 року у російській армії пожвавилась діяльність молдавських військових організацій. Переважно вони діяли на Румунському фронті (особливо у 8-й армії) та на території Одеського військового округу. Визнаним їх лідером був Г. Катслій [3, 79]. Молдавські та українські військові організації тісно співпрацювали. Про це свідчать проведені ними спільні мітинги солдатів-українців і молдаван. Відомо, що вояки українських частин брали активну участь в охороні делегатів Військово-молдавського з'їзду, який проходив 20-27 жовтня 1917 р. у Кишиневі. Пізніше надавали допомогу військовому міністерству Молдавської Демократичної Республіки, очолюваного Г. Пинтєєю, у створенні власних військових формувань (1-й Молдавський піхотний, 1-й Молдавський кінний та 1-й Бессарабський гусарський полки) [18, 57].

Отже, вищенаведене дозволяє стверджувати, що під час Першої світової війни у складі російської армії активно використовувались національні військові формування. Найбільш чисельними з них були слов'янські (чехословацькі, польські та сербські), а також мусульманські частини, які у 1914-1918 роках брали активну участь у воєнних діях на фронтах, які проходили через територію України.

Революційні процеси в Росії сприяли активізації національно-державницьких почутів його вояків, які розглядали створення своїх частин першим кроком на шляху до розбудови власних Збройних сил.

ДЖЕРЕЛА

1. Бобков А. К истории 1-го Крымского мусульманского полка «Уриет» (1917–1918) // Military Крым. – 2007. – № 5. – С. 49–52.

2. Вооруженные силы Белорусской Народной Республики. Матеріал з Вікіпедії — Вільної енциклопедії http://ru.wikipedia.org.

3. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державність / В. Голубко.– Л.: Кальварія, 1997.–275 с.

4. Гражданская война. Национальные армии. Белорусская Народная республика. – Режим доступу: http://unifa.ru/grajdanskaya_ voina_nacionalnye_armii/belorusskaya_ narodnaya_ respublira.

5. Зарубин А. Г., Зарубин В. Г. Без победителей. Из истории гражданской войны в Крыму. – Симферополь: Таврия, 1997. – 352 с.

6. Каліберда Ю. Кримська Народна Республіка у боротьбі з більшовиками (грудень 1917 – січень 1918 рр.) // Пам'ять століть. – 2010. – № 4-5. – С. 115-123.

7. Папакін А. Війська польські: Польські військові формування колишньої російської армії в Україні (1917-1919). – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. – 128 с.

8. Папакін А. 2-й Польський корпус в Україні (березень – травень 1918 р.) // Вісник Київського славістичного університету. Серія: «Історія» – 2007. – №32. – С. 106–115.

9. Папакін А. Польські військові корпуси на території України 1917–1918 рр. // Військово-історичний альманах. – 2006. – № 1. – С. 25–41.

10. Папакін А. Створення польських військових формувань у складі російської армії під час Першої світової війни. – Режим доступу: http:// www.iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/4_2004/articles/stat16.html.

11. Папакін А. Татарські військові формування у Криму в листопаді 1917–січні 1918 рр. // Воєнна історія Північного Причорномор'я та Таврії. Науковий збірник. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції 6–7 жовтня 2011 року, м. Севастополь. / Відп. ред. І. В. Мороз, Ж. З. Денисюк, С. М. Соколюк, В. І. Горєлов.

12. Подпрятов Н.В. Национальные меньшинства в борьбе за «честь, достоинство, целость России...» // Военно-исторический журнал, 1997. – №1.С.54-59. – Режим доступу: http:// regiment.ru/Lib/C/144.htm.

13. І Польський корпус. Матеріал з Вікіпедії — Вільної енциклопедії // http://ru.wikipedia.org/wiki/ I_Польський_корпус.

14. Пулавский легіон. Матеріал з Вікіпедії — Вільної енциклопедії // http://ru.wikipedia.org/wiki/ Пулавский_корпус.

15. Савченко Г.П. Польські військові формування як чинник розгортання українського руху в російській армії (березень – травень 1917 р.) // Етнічна історія народів Європи. – К., 2001. – Вип. 8. – С. 84-89.

16. Сербский добровольческий корпус (Первая мировая война) //

17. http://ru.wikipedia.org/wiki/Сербский_ добровольческий_ корпус (Первая_ мировая_ война).

18. Татаров Б. Новітні гусити: Чесько-Словацькі військові формування в російському війську (серпень 1914 — квітень 1918 рр.). — К.: Наш час. — 2009. — 104 с.

19. Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918) / Я. Тинченко. – К.–Л., 1996. – 371 с.

20. Тинченко Я. За нашу и вашу свободу // Киевские ведомости. – 2002. – 19 листопада. – Режим доступу: http://topsecretz.net/blog/histori/378.html.

21. Тютюнник Юрко. Записки генерал-хорунжуго. – К.: Книга Роду, 2008. – 312 с.

22. Чехословацьке військо в Україні під час Першої світової війни.– Прага: Чехословацька громада легіонерів, 2002. – 45 с.

23. Чехословацькі легіони. Матеріал з Вікіпедії — Вільної енциклопедії // Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/ Чехословацькі_легіони.

24. Чехословацький корпус. Матеріал з Вікіпедії — Вільної енциклопедії // Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Чехословацький_корпус.

25. Шипек А. Организация Сербской добровольческой дивизии в России // Война и революция. – 1930. – № 5. – С. 89-95.

26. Шкуро А. Г. Гражданская война в России: Записки белого партизана /А. Г. Шкуро. – Москва: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 540 с.

27. Шульга С. Чеські легіони у Першій світовій війні // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки, Луцьк, 2008. - № 11. – С. 48-52.

28. ЦДАВО України. – Ф. 3543с. – Оп. 2. – Спр. 1. – 165 арк.